

Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində Ərəb xilafəti dövrünün izləri xalqımızın milli, ictimai-siyasi və mədəni irsində yaşamaqda, türk-müsləman bütövlüyünün tərkib hissəsi kimi artıq minilliklər boyunca qaynayıb-qarışmaqdadır. Bu baxımdan, Ərəb xilafətinin 3-cü xəlifəsi Əbu Xafis Ömər ibn əl-Xəttab əl Ədavinin və ya I Ömər (581-644) hakimiyyəti illərində (634-644) Azərbaycana yürüş etmiş Qureyşilər sülaləsinin Şirvan-Qobustan bölgəsində məskunlaşmış 300 ailəsinin adı ilə bağlı olan Ərəbqədim kəndinin (indi bu kənddə 160-a qədər ailə və ya 1500 nəfər əhali yaşayır) tərəkmə elatının tarixi də maraq doğurur.

Əski əsrlərdə Şirvan xanlığının, sonralar Şamaxı qəzasının ərazisi hüduqlarında Pirsat çayının yuxarı hövzəsində, indiki Xilmilli və Qonaqkənd kəndləri arasındakı "Aybatıran" sahəsindən başlayaraq Xəzər dənizi sahillərinədək Qobustan qış otlaqlarına qədər ("Hacı Abışix (Əbu Şeyx)", "Sacaqlar", "Süleymanlı", "Güllüce", "Ərəb Ağdam", "Rəhim", "Şahgəldi", "Ramazan", "Hisli daş"... ümumiyyətlə 70-dək) olan əraziləri əhatə etmişdir ərəb elatının tərəkmə həyatı.

Hazırda Ərəbqədim kəndinin tutduğu sahə, bu elatın "Payız döləyi" (yaylaqdan qışlağa enərəkən qısa müddətdə qaldıqları düşərgə) yeri olub. 1820-1830-cu illərdə çar Rusiyasının Tambov quberniyasından köçürülən malakanlar (xristianlığın pravoslav qolunun sektələrindən birinə mənsub) "Aybatıran" massivində yerləşdiyindən (Xilmilli, Qızmeşdən kəndlərində), tərəkmə ərəb elatı indiki yerdə daimi məskunlaşmağa məcbur edilmişlər. Həmin köçürülmə həyatını kəndin ağsaqqalı Cəzayir İsmayıl oğlu (1820-1941) söhbət etmişdir.

Adından da göründüyü kimi, bu kəndin qədimliyini bildiren bir sıra tarixi-maddi abidələrdən bir neçə qəbiristanlığı ("Hacı Mirzə qəbiristanlığı", "Qarıq (qərq olunanalar) qəbiristanlığı", "Sofu Əli qəbiristanlığı", "Sofu Novruz baba qəbiristanlığı", "Alıbəyli qəbiristanlığı", "Hacı Şirin qəbiristanlığı"...), "Çoban piri"ni, Gicəki dağındakı (1047 m) "Hacı Zülfüqar kəhrizi"ni, "Həmid kəhrizi"ni, "Günaybulaq", "Çanaqbulaq", "Bala quyusu"nu (3-4 m dərinlikdə), "Xəlil quyusu"nu..., kəndin 500 metrliyindəki müalicəvi "İymişli bulağı"ni, VII əsrə şahidlik etmiş "Şəhidlər məzarlığı"ni (kənddən 4 km şimal-şərqdə) göstərmək olar.

Ərəb elatına qarşı hay-daşnak quldurlarının qətləri

Ərəbqədim kəndinin ağsaqqalları Qafqaz İslam Ordusunun dəstələrini ehtiramla qarşılayıb yola saldıqları üçün...

Özündə dövlətçiliyimizin tarixi keçmişini və xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlayan Şamaxı qəzasının Ərəb elatının 1918-1920-ci illərdə də yaşadığı faciəvi olaylar (hadisələr) unudulmayan tarixi səhifələri təşkil etmişdir. Bu səhifələr həm də qanlı-qadali günləri, ayları özündə yaşadır...

1918-ci ilin mart-aprel aylarında Mərzə kəndində hərbi qərarqahları, silah-sursat cəbbəxanası yerləşən hay-daşnak quldurları (rəhbərlik, S.Şaumyanın tapşırığı ilə A.Mikoyan tərəfindən aparılmışdır) tərəfindən ətraf kəndlərə (Gəməstü, Dərəkənd, Nabur, Cəyirli, Cəm-cəmli, Damlamaça, Yekəxana...), eləcə də Ərəbqədim kəndinə edilən silahlı basqınlara, qarət və qətlərə malakanlar bələdçilik etmiş, onlara istiqamət vermişlər.

O dövrdə bu kənddə 50-60 ev olub, camaat torpaq qazmalarında (qara binələrdə), zağalarda ("Eyvaz zağası", "Allahverdi zağası", "Rəfi zağası", "Gülməli zağası", "Həmid zağası"...) yaşayıb. Qeyd etmək lazımdır ki, bu kənddə evlər 1937-ci ildən sonra tikilmişdir. Hay-daşnak və rus-bolşevik quldurlarının qəfil-dən edilən hücumundan qurtulmaq üçün tərəkmə elatı ətrafdakı qış otlaq sahələrində (əsasən Süleymanlıda), zağalarda və 2 km aralıdakı "Gicəki dağı"ndakı meşəlik, kollu-koslu ərazidə sığınmağa məcbur olmuşlar. Bunu gören hay quldurları və malakanlar həmin 200 hektarlıq meşəyə od vurub yandırmışlar (hazırda orada salamat qalan 20 hektara qədər meşə örtüyü var), buradakı bulaq və kəhrizləri uçurub-batırmış, su laylarını dağıdıblar ki, camaat sudan istifadə edə bilməsin.

Belə deyirlər ki, quldurlar kəndə basqın edəndə, birdən ətrafa qatı duman çöküb, camaatın bir hissəsi yaxınlıqdakı "Daşkəsən qayası"ndan aşib, qiblədə olan "Şirə yeri"ne asanlıqla gedə biliblər...

Həmin hadisələrin şahidləri olmuş Cəzayir İsmayıl oğlu, Həməzə Süleyman oğlu (1873-1937), Ağamalı Xanat oğlu (1875-1937), Gü-

lüstən Cahangir qızı (1915-2009), nardaranlı (bu kənd 2 km aralıdır) Mürşüd Bəkir oğlu (1873-1937), Gülbaba Ağalı oğlu (1896-1944)... və bir çoxlarının dediyinə görə, əvvəllər Ərəbqədim kəndinin mərkəzindən Kicəki dağına kəhriz və bulaqlarının birləşmiş suları axarmış, çay kimi. Hay-daşnak quldurlarının dağıdıcı əməllərindən sonra bu təbii su mən-

bələri də quruyub məhv olmuşdur.

Hay silahlıları, kənddə 1902-ci ildə Hacı Zülfüqar İlyas oğlunun (1845-1932) rəhbərliyi ilə erməni ustaları tərəfindən tikilmiş (qara işləri isə yerli sakinlər görüb) məscidi yandırmış, əhalinin mal-mülkünü qarət etmiş, davarlarını, at-dəvə sürülərini yağmalayıb aparmışlar.

Kənd sakini Əzizə Xəlil qızının (1925-1999) bildirdiyinə görə, anası Rəbiyyə İbad qızı (1895-1970) o hadisələrin canlı şahidi olub, binələrinin talan edilməsini, məscidin yandırılmasını, mal-heyvanlarının sürülüb aparılmasını gözləri ilə görmüşdür. Anası danışmış ki, atası İbad Məhəmməd oğlunu (1840-1918) haylar, namaz qılan yerdə süngü ilə amansızlıqla qətlə yetiriblər.

Kəndin "Gürüm daş" deyilən yeri də basqın zamanı açıq səngər meydanı olub, buradan da kəndə atəş açılmış, hücum edilmişdi.

Hay quldurları Ərəbqədim kəndindən keçib Nardaran kəndinə (bu kənddə 30-35 ev olub) hücum etmək istədikdə, malakanlar onları bu fikirdən daşındırıb. Onlar bildiriblər ki, bu kəndin cavanları silahları ilə yaxınlıqdakı Gicəki dağına qaçıb, qaldıqlarına sığınmış və quldurlara qarşı təbii səngərdən ustalıqla istifadə edə bilirlər... Ona görə də, Nardaran kəndinin sakinləri qanlı hadisələrdən uzaq qalıb.

Ərəb elatının tərəkməsi Nurulla Rəsul oğlu (1873-1967, "Ramazan" qışlağında yaşayıb, mahir ovçu olub) 5-ci Qafqaz İslam Ordusunun Bibiheybət-Qobu cəbhə xəttində düşərgə quran dəstələrinin ərzaqla təminatı işində arabası ilə çörək daşıyır. Türk heyətinin dəqiqliyini xüsusilə qeyd edən, Nurulla Rəsul oğlu bir olayı xatırlayır. Bir neçə gün ac qalıb. Onu n halsızlığını türk zabiti sezib. Səbəbini soruşanda, məcbur olub ki, ac olduğunu bildirsən. Zabit türk çavuşuna elə arabasının yanındaca neçə təpinibsə, veriləməyən üç günlük çörək payını birdehəlik veriblər... Döyüşlər qurtardıqdan sonra isə onu xüsusilə payla yola salıblar kəndlərinə. Toxunulmazlığını təmin etmək üçün isə türk zabitinin imzalı, möhürlü xüsusi sənədi də verilib ona.

Bakı şəhərində H.Z.Tağıyevin Əhmədli kəndi yaxınlığındakı Toxuculuq Fabrikinde arabacı işləyən Gülbaba Ağalı oğlu həmin ərəfədəki bir olayı xatırlayırdı. Qısa müddətdə xəstəxanada müalicə olunarkən, otaqda üç nəfər olublar - biri erməni, biri Bakının Nardaran kəndindən olan şəxs, biri də özü. Yaşlı, xəstə erməni otaqda elə hey var-gəl edərək uca səslə deyərmiş:

- Ay Allah, mənə imkan ver bir türk öldürüm...

Axır ki, nardaranlı mənə dedi:

- Baba, mənə kömək elə, bunun cavabını verim.

Köməkləşib hay-daşnak xislətinin "cavabını" verə bildik, amma mən elə həmin gün Şubanı dağlarını keçib gəlib çatdım "Ramazan" qışlağına...

5-ci Qafqaz İslam Ordusu dəstələrinin köməkliliyi ilə Ərəbqədim kəndi və ətraf obalar hay-daşnak quldurlarından azad edildikdən sonra xilaskar əsgər-zabit heyətinin bir qrupunu kənd ağsaqqalları qəbul edib, hörmətlə yola salıblar. Onları qarşılayanlar sırasında kəndin mollası, Təklə kəndindən olan Hacı Zülfüqar, Məhəmməd Əfəndi, Əhməd Əfəndi (Şeyx Eyyub baba nəslindədir, 1868-1937), Həməzə Süleyman oğlu, Ağamalı Xanat oğlu... da olub. Elə bu hərəkətlərinə görə də, erməniləri törətdiyi növbəti qırğınların - 1937-ci il repressiyasının qurbanı olublar. Faciəvi olay isə Ağamalı Xanat oğlunun güllələndikdən bir gün sonra "bəraət" alması idi...

Qeyd: Yazının hazırlanmasında Ərəbqədim kənd sakinləri Mustafa Gülbaba oğlunun (1934) və Eynulla Əli oğlunun (1969) məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Qismət Yunusoğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi

Azərbaycan Respublikası
Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya
Vasitələrinin İnkişafına Dövlət
Dəstəyi Fondunun maliyyəsi
əsasında hazırlanıb.